

En in chantun biling

L'Institut agricul friburgais a Grangeneuve

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **L'on passà ha l'Institut agricul dal chantun da Friburg festivà ses 125 onns. 1888 aveva la regenza decretà l'avertura d'ina «station laitière» a Friburg-Pérolles e d'ina «école de fromagerie» à Treyvaux. 1900 han ins numnà lezzas instituziuns «Institut agricole» ed alloschà ina scola agricula privata a Grangeneuve, oz fraziun da la vischnanca da Hauterive.**

«1923 han ins spustà l'Institut agricul a Grangeneuve, (...) il 1927 era la scola rurala d'economia da chasa. 1929 han ins creà il Post chantunal per l'allevament da muvel, 1931 quel per pumicultura ed orticultura, 1933 quel per cultura e patologia da las plantas.» Ma l'institut n'è betg naschì en in spazi vid. Il 1900 ha la scola agricola chattà albiert «en il bain rural da Grangeneuve, il qual possedeveva 1834 in clavà, in graner, in furn, ina chasa da maz ed ina fabrica da quadrels. La claustra da Hauterive possedeveva lez bain enfin a 1848, cur ch'el è in possess dal stadi» (1). Il barun da Glâne (regiun da Romont/FR) ha fundà la claustra tranter 1132 e 1137. «Lezza ha giudì ina gronda prosperità economica e culturala en il 12avel tschientaner ed a l'entschatta dal 13avel (...). Ella fascheva ir plis mulins da graun, (...) in fallun e schizunt, en il 15avel tschientaner, in mulin da palpì (...). Il 1848 ha [il chantun] secularisà ils bains da la claustra. Suenter 1850 ha ina scola agriculà occupà il bajetg (...). Il 1939 èn muntgs da Wettingen-Mehrerau sa chasads a Hauterive. Il 1973 è la claustra vegnida puspè in'abazia» (2). Hauterive è pia stada ina claustra da 1137 enfin a 1848. Oz è la pli veglia da las quatter abazias svizras da l'urden cisterziens, tenor il model da Cîteaux (Burgogna) – ina a Sierre/VS, tschellas en il chantun Friburg, tuttas sper il cunfin linguistic. Talas claustras sa distinguan pervi da lur activitad agricula: «Ils cisterziens han stgaffì manaschis purils da model, las uscheditgas 'granges'; (...)

en il 12avel e 13avel tschientaner èn vegnids piuniers da pumicultura, viticultura, piscicultura e da l'allevament da chavals» (3). Alberik Zwyssig OCist (1808–1854), dirigent da musica en l'abazia cisterziensa da Wettingen/AG, ha cumponì la musica dal «Psalm svizzer» suenter la secularisaziun da la claustra; 1854 ha'l fatg part da sia restauraziun a Mehrerau (Vorarlberg).

Ina veglia tradiziun agrara

La revista «Pro Fribourg» (www.pro-fribourg.ch) ha deditgà ses numer 2013/II, tras e tras biling, a Grangeneuve. Cuss. gov. Marie Garnier scriva en la prefaziun: «L'Institut agricul da Grangeneuve administrescha ses agen bain da 68 ha, il manaschi biologic da Sorens [Gruyère] e las differentas alps ch'el posseda. Plinavant gida'l ils muntgs da Hauterive a manar lur bain rural. Questa rait crescha cun la staziun da perscrutaziun Agroscope a Hauterive» (pp. 3–4). La contribuziun dal sociolinguist ed istoricher Bernhard Altermatt (Universitad da Friburg) è intitulada: «Grangeneuve al punct da cruschada da linguas e culturas» (4). El scriva: «Il chantun da Friburg sa cumpona dapi sia genesis da dus intsches linguistics che s'extendan enturn la chapitala (...). L'existenza d'in'abazia cisterziensa dapi 1132/1137 en il territori vischinant da Hauterive ha segir stimulà duca Berchtold IV da Zähringen da fundar la citad da Friburg (...). Pir a la fin dal 18avel tschientaner ed a l'entschatta dal 19avel è creschì plaudnet l'engaschi social per la scola e per l'instrucziun dal pievel, na be en Svizra, mabain er en auters pajais europeics. Las autoritads chantunals friburgaisas han cumenzà a sa fatschentar cun las regiuns ruralas ed ils secturs socials pauc favurisads (...). En connex cun il svilup general da l'educaziun en il chantun ston ins resguardar la creaziun da la scola che funcziuna anc oz a Grangeneuve sco Institut agricul friburgais» (pp. 93 e 95).

Problems dals purs catolics alemans

«Las estructuras socialas n'eravan betg adattadas per fundar in sistem modern d'educaziun. Amez il 19avel tschientaner vivevan 80% da la populaziun en regiuns ruralas e 10% en in ambient mez rural. Il 1888 lavuravan 60% da la populaziun en il sectur primar; a l'entschatta dal 20avel tschientaner era anc adina la mesadad da las persunas professiunalmain activas occupada en l'agricultura (...). Ils plis uffants da las parts ruralas dal chantun gievan a scola durant insaquants onns. I vegnivan a medem temp integrads en il process productiv da l'agricultura. Perquai naschevan adina puspè problems per coordinar l'urari cun ils basegns da la scola e da l'agricultura. Ins adattava las vacanzas il pli pussaivel al chalender agricul; (...) dentant muntava la quantitad da las absenzas en las scolas ruralas in grond problem, (...) cunzunt en ils intsches catolics alemans [Jaun ed il district da la Sense]. La populaziun rurala n'era il pli savens betg colliada cun il stgalim politic per far valair directamain ses interess specifics – tant pli en la part alemana dal chantun, damai che descendents francofons da las veglias famiglias patrizianas represchentavan ils germanofons tar las autoritads durant ina gronda part dal 20avel tschientaner (...). Lezzas autoritads promovevan la preponderanza sociala da l'agricultura e da l'elavuraziun da ses products; (...) era la ierarchia catolica crititgava la modernisaziun» (pp. 95 e 97). Ma ils progress da la furmaziun agricula friburgaisa en l'emprima mesadad dal tschientaner passà han manà 1951 al pass decisiv: La creaziun d'in uffizi chantunal incumbensà da coordinar las instituziuns cumpetentas en chaussa. Il 1952 han ins fusiunà il bain da Grangeneuve e l'Institut agricul.

Dus linguatgs e pliras regiuns

Ins ha duvrà temp e perseveranza per cuntanscher l'egualitad dals dus linguatgs chantunals en la furmaziun agrara. «Durant passa tschient onns era il

franzos bunamain l'unic linguatg d'instrucziun a Grangeneuve. Il 1897 han ins stuì abolir l'emprim curs per emprendists germanofons: I deva memia poucas inscripziuns. Il 1903 han ins introduci in'alternativa insufficienta: Uras da repetiziun per tudestg. Ins deva in'instrucziun supplementara da franzos als scolars germanofons per ch'i posian frequentar il rest dal curs [francofon]. En lez senn ha la Direcziun d'educaziun introduci 1901 lecziuns da sustegn per franzos e 1912 in curs preparativ per tudestg (...). La lescha chantunala dals 19 da december 1919 davart l'instrucziun agricula (art. 5) prescriveva d'instruir en domadus linguatgs, ma ins ha realisà questa prescripziun pir il 1924 grazia al ferm squitsch dal cussegl grond (...). L'istoricra Christine Fracheboud scriva: 'L'avertura da la secziun tudestga per l'enviern 1924–25 para d'avair stimulà blers giuvens da la Sense da frequentar lez curs'. Malgrà quel success han ins aboli già 1930 ils curs tudestgs da perfecziunament e quel da chaschar (...). La Segunda guerra mundiala ha retardà la reintroducziun da curs tudestgs; perquai ha la minoritad alemana puspè protestà (...). Pir 1952 han ins creà ina secziun germanofona. Era questa spierta nova ha l'emprim stuì schliar problems cunzunt didactics: I mancavan mezs d'instrucziun adattads per las atgnadads da l'agricultura friburgaisa. La varietad regiunala da la part alemana e las differenzas professiunalas tranter il district catolic da la Sense ed il reformà dal Lai da Murten cumplitgava l'elavuraziun d'in mez d'instrucziun unitar; ins ha pia stuì recurrer a cudeschs d'auters chantuns adequads mo per part (...). Igl è cler ch'il temp n'era anc betg madir per crear ed introducir in mez d'instrucziun biling concepi per domadus cuminanzeas linguistics» (pp. 104–105).

Furmaziun professiunala per tudestg

A l'entschatta dal tschientaner passà eran las giuvnas friburgaisas da lingua

tudestga discriminadas er areguard la furmaziun superiura. «Per las francofonas motivadas che pudevan sa prestar tals studis (...) devi scolas mercantilas e d'economia da chasa; i pudevan vegnir scoladas sco tgirunzas u magistras, frequentar in gimnasi e pli tard l'universitad. La situaziun da las giuvnas germanofonas era tuttafatg differenta. Bunamain tut las scolas professiunalas e superiuras instruivan mo per franzos, e quai er areguard l'economia agrara da chasa. Sin incumbensa da la regenza han las mungias ursulinas mess ad ir 1927 ina tala scola a Friburg e 1933 in'otra a Marly, domaduas cun in'instrucziun 'principalement en français' (...). Il 1964 ha la scola da Marly fatg midada a Grangeneuve; lur han plis deputads germanofons e romands pretais l'introducziun d'ina spierta cumpletta per tudestg. Cuss. gov. Paul Torche [1912–1990] ha sin quai empermess curs 'en langue allemande moyennant ['unter'] certaines conditions, (...) un certain nombre d'élèves allemandes et non pas seulement une ou deux' (...). Ma pir 1976 han ins mess ad ir in curs cumplet per tudestg» (pp. 107–108). Già 1974 «ha la confederaziun stabili a Posieus sper Grangeneuve sia staziun da perscrutaziun per animals da niz» (p. 111). Altermatt concluda: «L'Institut agricul dal chantun Friburg emprova oz da respectar la bilinguitad a moda e maniera exemplara» (p. 112). Quai ha duvrà temp e perseveranza, ma il chantun Friburg cun sias strusch 300 000 olmas è oz vairamain biling.

1. Marianne Rolle en: Mario Jorio (ed.), *Dizionario storico della Svizzera. Tom 5. Lucarn (Armando Dadò, ISBN 978-88-8281-200-6)*, p. 809, chavazzin «Grangeneuve».

2. Ernst Tresp en: Mario Jorio (ed.), *Dizionario storico della Svizzera. Tom 6. Lucarn (Armando Dadò, ISBN 978-88-8281-206-5)*, pp. 325–326, chavazzin «Hauterive (abbazia)».

3. Manfred Weitlauff en: Georg Schwaiger (ed.), *Mönchtum, Orden, Klöster. Minca (C. H. Beck, ISBN 3 406 49483 8)* 2003, p. 460, chavazzin «Zisterzienser».

4. Pro Fribourg (ed.), *Grangeneuve. 1701 Friburg (info@pro-fribourg.ch, ISSN 0256-1476)* 2013, pp. 92–113.